

ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ОЛЬВІЇ В ДОГЕТСЬКУ ЕПОХУ

Підготовлений до друку рукопис — це один із розділів неопублікованої монографії «Ольвія. Нариси її історії та культури». У розділі висвітлено важливі питання розвитку основних галузей виробничої та господарчої діяльності ольвіополітів протягом VI—I ст. до н. е., зокрема різноманітних ремесел (у тому числі проблему їх сировинного забезпечення), промислів і сільського господарства. Автор дійшов висновку, що головними заняттями населення Ольвійської держави були землеробство (насамперед ведення зернового господарства) та тваринництво. Встановлено значну роль в економіці Ольвії рибальства та рибопереробки. Наголошено на масштабному розвитку торгівлі, що, на думку автора, мала переважно посередницький характер, і налагодженому грошовому обігу. Встановлено безпосередній зв'язок між рівнем добробуту Ольвії у різні періоди зазначеного часу та характером і обсягом її торговельних відносин із сусідніми племенами.

L.M. Slavin

ECONOMIC LIFE OF OLBIA IN PRE-GETAIC EPOCH

Edited typescript is one of the sections of an unpublished monograph «Olbia. Studies of its History and Culture». It deals with important issues of development of productive and household activities of Olbians in 6th-1st cc. BC, for instance, with development of various crafts, as well as with the problem of their raw materials supply, handicraft industries and agriculture. It is concluded here that the main occupation of the population of the Olbian state was farming, primarily grain growing, and at a lesser extent the cattle breeding. It is also ascertained that fishery and fish processing played a significant role in Olbian economy. In addition, the emphasis is made on the wide development of trade, which was to a great extent intermediary in nature, and on introduction of money circulation. Finally, in the typescript a direct link is made between the level of prosperity of Olbia in various periods under the study and the nature and volume of its trade relations with surrounding tribes.

А.С. Русяєва

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ОЛЬВІЇ У ПРАЦЯХ Л.М. СЛАВІНА

Статтю присвячено загальному огляду головних питань з історії Ольвії, які вивчав Л.М. Славін, у контексті минулих і сучасних досліджень.

Сторіччя від дня народження Лазаря Мойсейовича Славина — видатного археолога-класика, вченого і педагога, засновника школи античної археології в Україні, невтомного дослідника Ольвії — відзначаємо уже в той час, коли відбулися істотні зміни в державі та ідеології, а відтак, і у ставленні до деяких історичних процесів далекого минулого. Крім того, за понад 35 років від того часу, як учений пішов із життя, було відкрито чимало нових пам'яток, опубліковано сотні наукових праць, висунуто численні нові концепції та гіпотези стосовно історичного розвитку як античних держав Північного Причорномо-

р'я у цілому, так і Ольвійського поліса зокрема. Проте, попри всі політичні зміни, новітні досягнення і конкретні розробки окремих проблем, в античній археології та історії залишилися майже незмінними (або лише доповненими новими джерелами та їх інтерпретаціями) основні погляди Л.М. Славина на питання історичного і культурного розвитку Ольвії, дослідженню якої він присвятив усе своє життя.

При цьому слід зазначити, що посади, які обіймав Л.М. Славін, зважаючи на надзвичайно серйозне ставлення вченого до виконання своїх обов'язків, — директор Інституту археології і його заступник, незмінний завідувач скіфо-античного, а згодом античного сектору, ке-

рівник Ольвійської експедиції, Ольвійського археологічного заповідника і кафедри археології та музеєзнавства в Київському університеті, а також різних громадських товариств — забирали багато часу, відволікали від наукової праці. До того ж, значну частину його наукових праць присвячено численним археологічним відкриттям в Ольвії та її сільській окрузі, узагальнюючим нарисам з історії, економіки і культури цього поліса, путівникам по Ольвії тощо.

Найважливішою із науково-теоретичних розробок Л.М. Славіна є загальноісторична періодизація Ольвії (Славин 1959, с. 86—107). Незважаючи на те, що з часу її публікації минуло майже півстоліття, а також на критичне ставлення деяких сучасних ольвіознавців, які, звісно, оперують значно більшою кількістю різноманітних джерел і нових методичних підходів, вона все ще заслуговує на увагу і докладний розгляд у контексті як попередніх, так і пізніших періодизацій. Найвідоміший із дослідників політичної історії Ольвійського поліса Ю.Г. Виноградов справедливо зауважив, що Л.М. Славин першим спробував обґрунтувати принципи створення періодизації і вважав «доцільним розділити історію Ольвії на ряд періодів, що якісно відрізняються один від одного насамперед за ознаками економічного розвитку, соціально-політичного життя, історичної долі» (Славин 1959, с. 90). Йому також належить першість у застосуванні під час створення хронологічної шкали комплексної методики розробки джерел і виділенні 5 періодів ольвійської історії, кожен із яких було докладно схарактеризовано. Періодизація Л.М. Славіна набагато досконаліша за попередні, хоча і вона не позбавлена недоліків (Виноградов 1989, с. 21—22). На думку Ю.Г. Виноградова, «автор, безперечно, враховував фактори політичної історії, але все ж таки базувався переважно на даних археології, причому не завжди правильно датованих та інтерпретованих» (Виноградов 1989, с. 22). Проте у своїх критичних зауваженнях він не звернув уваги на той факт, що від часу створення періодизації Л.М. Славіна до його власної періодизації Ольвійського поліса, розробленої виключно за фактами політичної історії VI—I ст. до н. е., минуло 30 років. Зрозуміло, що за цей час було проведено масштабні археологічні дослідження в місті й на хорі, переглянуто дати епіграфічних пам'яток, висунуто нові гіпотези щодо політичного устрою Ольвії, опубліковано нові хронологічні схеми тощо. Крім того, Ю.Г. Виноградов проігнорував і те, що Л.М. Славин, на відміну від нього, був професійним археологом, і якраз масив археологічних джерел дав йому

зможу з'ясувати основні питання економічного і соціального розвитку Ольвії протягом усього періоду її існування.

Маючи на меті стисло проаналізувати періодизацію Л.М. Славіна, зауважимо, що саме йому належить ініціатива її розробки наприкінці 50-х рр. XX ст. — уперше після публікації періодизації його вчителя Б.В. Фармаковського (Фармаковський 1926, с. 152). Можливо, стимулом до власного дослідження став нарис В.Ф. Гайдукевича про історію і культуру античних міст Північного Причорномор'я, позбавлений хронологічної деталізації, з наведенням лише узагальненої їх характеристики з посиланням на відомі дати найважливіших подій, зокрема й Ольвії (Гайдукевич 1955, с. 23—147). До того ж, своєрідною преамбулою до створення Л.М. Славиним періодизації могли бути його численні публікації про власні археологічні розкопки на ольвійському городищі та підсумкові результати нових відкриттів як у місті, так і в його сільській окрузі (див. список публікацій Л.М. Славіна: Мир Ольвии 1996, № 1—49, с. 12—14), а також спеціальні нариси та окремі статті, присвячені еллінській колонізації Північного Причорномор'я, Ольвії в еллінській і римській періоди та в VI—IV ст. до н. е. (Славин 1957, с. 243—247; 1957а, с. 247—270; 1958, с. 276—297).

На тлі попередніх досліджень хронологія і періодизація Л.М. Славіна історичного розвитку Ольвії виглядають значно достовірнішими і конкретнішими. Так, перший дослідник Ольвії О.С. Уваров виділив у її історії, переважно на основі даних з античної літературної традиції та знахідок монет (у середині XIX ст. ще було обмаль інших джерел про це місто), лише три великі періоди: грецький (655—54 рр. до н. е. — від заснування Ольвії до нашествия Бурбесті — царя гетів); скіфо-грецький (54 р. до н. е. — 196 р. н. е. — від розорення Ольвії гетами до підкорення Риму); римський (196—235 рр. н. е. — під владою римських імператорів) (Уваров 1851, с. 71).

Трохи пізніше В.В. Латишев, критикуючи згадану періодизацію, зауважив, що в історії Ольвії є лише одна подія, що ділить її на два періоди, а саме — гетське розорення міста близько середини I ст. до н. е. (Латишев 1887, с. 37). В.В. Латишев запропонував власну схему історичного розвитку Ольвії, хронологічно і тематично поділивши догетський час на чотири періоди: розквіту (645—331 рр. до н. е. — від заснування Ольвії до облоги Зопіріоном), у якому виділено два етапи: 645 р. — кінець V ст. і перша — третя чверті IV ст. до н. е.; занепаду (331—60 рр. I ст. до н. е. — від облоги міста

Ольвія 1929 р. Група учасників експедиції. Сидять (зліва направо): Г.Д. Штейнванд, Є.Г. Оксман, А.Г. Крисіна, Т.І. Фармаковська, Т.М. Девель, Г.П. Крисін, І.І. Мещанінов, С.С. Дложевський, Ф.Т. Камінський, М.Ф. Болтенко, В.О. Пора-Леонівич. Стоять (перший ряд): Джафар-Заде, Н.Н. Крисіна, Кузнецов, Г.П. Цветасв, Е. Михайловська, Н.Л. Кордиш, Т.І. Милова, В.А. Головкіна, О.І. Леві, Н. Митрофанова, невідома, М.П. Вауліна, Л.Д. Дмитров, О.А. Полтавцева, М. Сашевська, Е.О. Прушевська, Віркава. Стоять (верхній ряд): О.М. Карасьов, невідомий, Л.М. Славін, невідомий, П.М. Шульц, А.С. Юнович, А.П. Манцевич, Теохаріді, Т.М. Мовчанівський, Марков, Безвингліньський, В. Ногаєва, М.Г. Гафферберг

Зопіріоном до розорення гетами), в якому теж визначено два етапи: 331 р. — початок II ст. і панування скіфських царів; греко-скіфський (I—II ст. н. е. — від відродження Ольвії до підкорення Риму); римський (196—235 рр. н. е. — Ольвія під владою Римської імперії).

Л.М. Славін відзначив низку позитивних якостей періодизації В.В. Латишева, однак не сприйняв розподілу історії Ольвії на два великих періоди і виокремлення певних коротких хронологічних відрізків, особливо щодо кризи і занепаду в III ст. до н. е. та перебільшення значення римського панування над містом, що не узгоджувалося з археологічними джерелами (Славін 1959, с. 87—88).

На думку Л.М. Славіна, широко аргументованого спеціального викладу історичної періодизації Ольвії не залишив і її найвидатніший дослідник Б.В. Фармаковський, але заслуговує на увагу створена ним таблиця стратиграфії культурних шарів городища, в якій наведено головні епохи та їх приблизне датування (Фармаковський 1926, с. 143—152). Ця хронологічна схема ґрунтувалася переважно на археологічних дослідженнях різних районів Ольвії, на основі результатів яких автором було виділено 12 куль-

турних шарів, датування яких визначалося за імпортованими керамічними виробами, що надходили сюди з різних античних центрів виробництва. Саме такий неординарний підхід із урахуванням античної історії та різних ознак політики і внутрішнього життя Ольвії дав змогу Б.В. Фармаковському виділити 5 нерівнозначних епох в історичному розвитку міста, які, з одного боку, характеризували основні напрямки його зовнішньої торгівлі, а з іншого — взаємовідносини з варварами і римлянами: іонійську (друга третина VII — перша третина VI ст. до н. е.); афінську (друга третина VI—IV ст. до н. е.); елліністичну (початок III — друга третина II ст. до н. е.); греко-варварську (остання третина II—I ст. до н. е.); римську (початок I — друга третина IV ст. н. е.) (Фармаковський 1926, с. 152).

При цьому Б.В. Фармаковський керувався не датами історичних подій, зокрема свідченням Євсевія про заснування Борисфена (його в той час ототожнювали з Ольвією), не добре відомими фактами про облогу міста Зопіріоном, гетський розгром і підкорення Риму, яким важливого значення надавав В.В. Латишев, а переважно хронологією кераміки¹. Швидше за все, лише греко-варварську епоху Б.В. Фармаковський

виділив на підставі значного зменшення імпорту й збідніння культурних шарів цього часу, а також на основі ольвійських монет із зображеннями скіфських царів Скілура і Фарзоя ².

У радянські часи вперше загальну періодизацію історії і культури античних міст Північного Причорномор'я створив В.Д. Блаватський, який стверджував, що історичний процес у цьому регіоні відбувався інакше, ніж у полісах метрополії, а відтак, слід відмовитися від застосування в археологічній практиці поділу на архаїчний, класичний, елліністичний і римський періоди розвитку ³ (Блаватский 1950, с. 30 сл.). У результаті дослідник виділив три головні епохи: виникнення та існування емпоріїв, заснування міст (VII — середина V ст. до н. е.); розквіт міст на першому етапі й погіршення їх становища

¹ Цікаво, що саме Б.В. Фармаковський за найдавнішими керамічними виробами з Березані впевнено датував появу греків у Північному Причорномор'ї другою третинною VII ст. до н. е., що тією чи іншою мірою узгоджується з новітніми дослідженнями східно-грецької кераміки не лише з цієї апоїкї, а й городищ Українського Лісостепу, хоча поки що точне її датування остаточно не з'ясовано. Разом із тим, за найпізнішими археологічними джерелами, дослідник першим запропонував і нову дату занепаду Ольвії — другу третину IV ст. н. е., що в цілому теж відповідає сучасним поглядам.

² Лише у 70-х рр. XX ст. було доведено, що Фарзой, на відміну від Скілура, належав до сарматських царів другої половини I ст. н. е. (див.: Карышковский 1988, с. 108 сл.).

³ Всупереч такій пропозиції В.Д. Блаватського, цю хронологічну термінологію часто застосовують у сучасному антикознавстві. До речі, критикуючи всі періодизації, С.Д. Крижицький, В.В. Крапівіна, Н.О. Лейпунська хоч і зауважили у спільній статті, що загальноприйнята періодизація з поділом на архаїчний, класичний, елліністичний та римський періоди не відповідає ані історичному, ані хронологічному змісту тих чи інших етапів історичного розвитку Ольвії, проте у підсумку разом із конкретними хронологічними відрізками навели і ці визначення (пор.: Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994, с. 18, 40; Крыжицкий, Лейпунская 1999, с. 35 сл.). Слід зауважити, що одночасно зі статтею Л.М. Славина у тій же збірці наукових праць було опубліковано нову, вже більш диференційовану періодизацію В.Д. Блаватського історичного розвитку античних держав у Північному Причорномор'ї, зокрема й Ольвії як їх складової (Блаватский 1959, с. 7—39). Автор виділив у їх розвитку 6 хронологічних періодів: емпоріальний (друга половина VII — початок VI ст. до н. е.); полісний (друга чверть VI — перша чверть IV ст. до н. е.); протоеллінізму (друга чверть — кінець IV ст. до н. е.); еллінізму (кінець IV — перша половина I ст. до н. е.); сарматизації (середина I ст. до н. е. — середина III ст. н. е.); готсько-гуннських нашестів (друга половина III — остання чверть IV ст. н. е.). Проте деякі із запропонованих В.Д. Блаватським визначень періодів до цього часу залишаються предметом дискусій антикознавців, особливо щодо емпоріїв і протоеллінізму, дефініції яких не мають однозначної інтерпретації.

на другому (друга половина V — I ст. до н. е.); сарматську епоху з порівняно незначною сарматизацією на першому етапі (I ст. до н. е. — II ст. н. е.) і найбільшою сарматизацією античних міст на другому (III—IV ст. н. е.). Незважаючи на те, що ця періодизація ґрунтувалася переважно на матеріалах Боспору Кімерійського і взаємовідносинах із сусідніми племенами, Л.М. Славін вважав, що вона допомагає зрозуміти і місце Ольвії в історичному розвитку всього понтійського регіону (Славин 1959, с. 89). Разом з цим він резонно зауважив: «Однак незважаючи на численні спільні риси, що лежали в основі історичного процесу Північного Причорномор'я, життя проходило неоднаково в різних містах. Навіть одні й ті ж соціально-економічні процеси відбувалися в одних містах раніше, в інших — пізніше. Це пояснюється різними умовами життя кожного міста, етнічним складом його оточення і т. д. Тому періодизацію Ольвії необхідно розробити з урахуванням конкретних умов її власного історичного розвитку» (Славин 1959, с. 89).

На відміну від усіх попередніх дослідників Ольвії, які зосереджували головну увагу на історії міста, використовуючи лише писемні та нумізматичні джерела (О.С. Уваров, В.В. Латішев), або ж на керамічному імпорті й культурних шарах (Б.В. Фармаковський), Л.М. Славін уперше обґрунтував основні принципи створення історичної періодизації, виділені періоди якої мають відрізнятися один від одного насамперед за ознаками економічного розвитку, соціально-політичного життя та історичної долі. Л.М. Славін порушив питання про Ольвійську державу та політичну і економічну взаємозалежність міста і хори, рішуче відмовившись від запропонованого В.В. Латішевим розподілу її історії на догетський і післягетський періоди, оскільки кожен із них містить безліч різноманітних економічних, історичних, етнічних і культурних явищ, об'єднати які в одну епоху неможливо (Славин 1959, с. 90).

Отже, на основі комплексного вивчення різноманітних матеріалів, зокрема й нових археологічних відкриттів, Л.М. Славін самостійно визначив основні періоди історичного розвитку Ольвії:

1) грецька колонізація Нижнього Побужжя і заснування Ольвії (середина VII — кінець VI ст. до н. е.);

2) процвітання Ольвії (початок V — кінець III ст. до н. е.);

3) криза й підкорення Ольвії скіфською державою в Криму (початок II ст. до н. е. — початок I ст. н. е.);

4) піднесення Ольвії і її відносин з Римською імперією (початок I — середина III ст. н. е.);

5) занепад Ольвії (середина III ст.) і припинення її існування (кінець IV ст.) (Славин 1959, с. 90—107).

У згаданій статті вчений стисло виклав найважливіші явища і події, на основі яких виділив той чи інший період, розглянувши питання, що стосувалися майже всіх сфер економічного, соціально-політичного і культурного життя, взаємо-відносин із античними містами та іноетнічним оточенням (Славин 1959, с. 90).

Отже, розглянемо основні положення, історичні події та окремі дати періодизації Л.М. Славина, що не зазнали значних змін і на сучасному рівні наших знань про Ольвію або й досі дискутуються. Перший період історії Ольвії в усіх історичних періодизаціях починається з мілет-ської колонізації Нижнього Побужжя і заснування найранішого на Північному Понті Березанського поселення (пор.: Wąsowicz 1975, р. 30—39; Рубан 1975, с. 130; 1988, с. 7; Виноградов 1989, с. 24; Русяєва, 1990, с. 6; Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994, с. 40; Крыжицкий, Лейпунская 1999, с. 37), яке, безсумнівно, відіграло важливу роль у подальшому освоєнні греками цього регіону. Саме звідси в другій половині VII ст. до н. е. на порівняно далекі відстані, зокрема до поселень Немирів, Жаботин та ін., поширювався грецький посуд (Славин 1959, с. 91).

Л.М. Славин слушно не погодився зі своїми попередниками, зокрема О.С. Уваровим, В.В. Лагишевим та Б.В. Фармаковським, щодо заснування Ольвії у середині VII ст. до н. е. Питання про знайдені тут окремі уламки посуду, датовані другою половиною зазначеного століття, на його погляд, розв'язується «дуже просто: звичайна річ, що серед майна перших колоністів, що переселилися з Мілета та інших грецьких центрів в Ольвію, був не лише сучасний їм, а й дещо раніший («старовинний») посуд, який слугував, можливо, з культурною і декоративною метою. Масовий передусім керамічний матеріал, який залягав певним шаром безпосередньо на рівні материка, датується початком VI ст. до н. е., у будь-якому разі — не пізніше його другої чверті. Більшість дослідників і визнає цю дату за час заснування Ольвії» (Славин 1959, с. 92). Цієї дати вчений дотримувался і в інших своїх працях, хоча тоді під час розкопок на території міста різними дослідниками було виявлено надзвичайно мало археологічних джерел, зокрема добре датованої кераміки першої половини VI ст. до н. е.⁴

Слідом за іншими вченими Л.М. Славин спочатку вважав, що Ольвія, як і Березанське поселення⁵, була емпорієм, який досить швидко перетворився на місто і наприкінці VI ст. почав інтенсивно розбудовуватися. Протягом цього століття було закладено досить потужну базу економічного життя, основою якого була торгів-

ля, насамперед хлібом, а також мирні відносини з оточуючим Ольвію корінним населенням, яке здебільшого проживало на поселеннях і поповнювалося за рахунок вихідців зі степових і лісостепових районів, а також, можливо, Фракії⁶ (Славин 1959, с. 92—94). Успіх грецької колонізації Північно-Західного Причорномор'я Л.М. Славин пояснював зацікавленням торгівлею із греками панівних прошарків місцевого населення. Однак, певно, після гострої критики В.В. Лапіним емпоріального характеру колонізації (Лапін 1963, с. 2—13; 1966, с. 60—148) вчений відмовився від дефініції «емпорій», хоча й надалі надавав великого значення торгівлі, що відіграла в економіці Ольвії, що за перші 100 років свого існування перетворилася на велике місто, надзвичайно важливу роль (Славин 1967, с. 6—7; Славин 1971, с. 284).

Другий період Л.М. Славин розподіляв на два етапи, перший з яких (початок V — середина IV ст. до н. е.) характеризувався всебічним розвитком економічної діяльності (зокрема підвищенням рівня місцевого ремісничого виробництва, що мало в той час яскраво виражений товарний характер); інтенсивним міським і оборонним будівництвом, широким заселенням ольвійської хори і прилеглих до неї районів, організацією аграрного господарства, значним розвитком торговельних відносин із грецькими містами, серед яких найголовнішим після експедиції Перікла в Понт були Афіни. Проте найбільшого розвитку торгівля досягла з численними племенами, зокрема й тими, що мешкали в найвіддаленіших регіонах знаного греками світу (на заході — Прикарпаття, на півночі — Київщина, на сході — Поволжя і Приуралля). В цей час завершилось формування полісного устрою дер-

⁴ Незважаючи на те, що хронологічний діапазон заснування Ольвії у наукових працях багатьох учених навіть останньої третини XX ст. коливається від межі VII—VI або початку VI до другої половини VI ст. до н. е., все ж таки переважна більшість науковців вважає більш імовірною датою другу чверть цього століття (див.: Русяєва 1998, с. 161—164). Останнім часом, на основі значного поповнення найранішої кераміки з розкопок Ольвії, знову запропоновано дещо різні дати: початок і друга чверть VI ст. (пор.: Ильина 2004, с. 75—83; Буйских 2005, с. 153—164, з літ.).

⁵ Щодо Березанського поселення як емпорія, емпорія-поліса або поліса висунуто чимало гіпотез і суджень, проте однастайності з цього приводу у сучасних дослідників також немає (див.: Буйских 2005, с. 147—153, 164).

⁶ Тією чи іншою мірою такі погляди щодо етнічного складу населення в сільській окрузі Ольвії Л.М. Славин висвітлював ще в попередніх працях (пор.: Славин 1954, с. 165 сл.; 1957, с. 243 сл.). До речі, у цьому плані вченого підтримують і деякі сучасні дослідники (пор.: Марченко 2005, с. 48 сл.).

жавного життя, основи якого, певно, було закладено ще у VI ст. до н. е. (Славін 1959, с. 94—96).

Облога міста в 331 р. до н. е. полководцем Олександра Македонського Зопіріоном стала, на думку Л.М. Славина, одним із поворотних моментів для визначення початку другого етапу, що завершився наприкінці III ст. У той час відбулося багато подій, внаслідок яких Ольвія зазнала тимчасових труднощів і в економічній діяльності, спричинених серйозною торговельною конкуренцією з боку Боспору, який поступово витісняв ольвійські товари з районів Лівобережжя. Деякі зміни відбулися і в торгівлі з грецькими державами Середземномор'я і Причорномор'я, що позначилося на грошовій справі (Славін 1959, с. 96—99). Загалом же Ольвія у період свого розквіту набула великої сили і значення в регіоні з притаманними для неї класичними формами державного устрою, грецькими складом населення, способом життя і розвитком культури. При цьому вплив місцевого оточення не був визначальним.

Третій період був одним із найскладніших в історії Ольвії: затяжна криза, що з кінця III ст. охопила всі галузі економіки (торгівлю, сільське господарство і ремесла, грошову справу, міське будівництво), а також державне життя і культуру, однак основою її державного життя продовжувала залишатися полісна система. Незважаючи на те, що ольвіополіти сплачували скіфським і сарматським царькам данину, підносили дорогоцінні дарунки, ті все одно час від часу грабували місто й поселення. Врешті-решт Ольвія змушена була підкоритися Скіфському царству в Криму, але вже ніщо не змогло вберегти її від спустошення гетами близько середини I ст. до н. е. Поступове відновлення торгівлі в Ольвії почалось у другій половині цього століття, зокрема за датованими О.М. Зографом (Зограф 1951, с. 137—139) новими випусками монет⁷ (Славін 1959, с. 99—103).

У межах четвертого періоду (початок I — середина III ст.) в Ольвії, яка хоч і займала вже значно меншу територію, ніж у попередні періоди, настав час піднесення всіх галузей економіки. Особливо велику роль почали відігравати землеробство і скотарство, торговельні зв'язки зі скіфськими, сарматськими, фракійськими та

іншими племенами з одного боку, грецькими та римськими областями Малої Азії, Середземномор'я і Причорномор'я — з іншого. Так само існував полісний устрій, який проте значною мірою ускладнився рисами аристократизації панівної землевласницької верхівки, представники якої хизувалися своїм походженням від засновників міста перед римськими імператорами (Славін 1959, 103—105). Саме в той період до складу населення Ольвії влилася значна кількість скіфів, сарматів, фракійців, заможна і найбільш еллінізована частина яких управляла тут на рівних правах із греками, що відбулося на багатьох сферах життя, передусім культурі й побуті. Л.М. Славін допускав повторне короткочасне підкорення Ольвії кримськими скіфами та їх постійні набіги, що спонукало ольвіополітів близько середини II ст. звернутися за допомогою до Риму, який направив сюди свій гарнізон. Проте вчений не погоджувався з дослідниками, які пояснювали піднесення Ольвії лише зміцненням ольвійсько-римських відносин. Усупереч В.В. Латишеву, Л.М. Славін також ігнорував факт входження міста до складу римської провінції Нижня Мезія, хоча слушно зазначав про незначний римський вплив на культуру і побут ольвіополітів порівняно з Херсонесом Таврійським, Тірою та деякими іншими містами (Славін 1959, с. 105).

Останній період в історії Ольвії (середина III — кінець IV ст.) характеризується занепадом державної діяльності, культури та економіки, насамперед торгівлі й ремесла, значним скороченням міського будівництва. «Будівлі, які споруджувалися тут наприкінці III і в IV ст., не йдуть у жодне порівняння з будівництвом минулого часу: на них лежить відбиток збідніння населення, втрати грецьких традицій в галузі будівельної справи, планування, благоустрою, міцності споруд, їх обладнання» (Славін 1959, с. 106). Згасання життя в Ольвії і на території її хори було зумовлене, з одного боку, нашествиями готів близько середини III ст., а з іншого — війнами племен Північного Причорномор'я із Римом, адже її занепад перебував у загальному плінні подій того часу, що привели до падіння всієї рабовласницької системи античного світу (Славін 1959, с. 107).

У наступних своїх працях Л.М. Славін у цілому дотримувався висунутих у зазначеній періодизації положень, зокрема відносно головних чинників грецької колонізації Нижнього Побужжя, взаємовідносин Ольвії зі скіфськими та сарматськими племенами, значного розвитку сільського господарства та ремесел, торгових зв'язків із античними містами Середземномор'я та Причорномор'я, етнічного складу населення тощо (Славін 1959а, с. 83—84; 1960, с. 53—59; 1967, с. 5—13; Славін 1971, с. 278—285; Кри-

⁷ Зрозуміло, що Л.М. Славін цілковито довіряв О.М. Зографу — визнаному авторитету у сфері дослідження античних монет. Сучасні нумізмати передатували пізньоелліністичні монети, припускаючи, що Ольвія відновила своє карбування близько середини I ст. до н. е. (пор.: Карышковский 1988, с. 108 сл.; Анохин В.А. 1989, с. 58 сл.), що, однак, не узгоджується з внутрішньо- і зовнішньополітичною ситуацією та полісними традиціями державного ладу і духовної культури.

жицький, Славін 1977, с. 187—197, 218—221). Утім з появою нових джерел і концепцій інших вчених, у тому числі й гостродискусійних (наприклад, щодо емпоріальної стадії колонізації або теорії її двостороннього розвитку (див. детальніше: Лапін 1966, с. 5—34)), певною мірою змінювалися і погляди Л.М. Славіна. Напевно, не варто в цій статті їх деталізувати або критично оцінювати, але ще раз наголосимо, що протягом кількох десятиліть славінська історична періодизація Ольвії з урахуванням численних факторів, з-поміж яких головну увагу було приділено економічному та соціально-політичному розвитку поліса, залишалася єдиною.

Взагалі в дослідженні як окремих археологічних культур і проблем, так і державних утворень найбільше значення, як правило, надається визначенню хронологічних періодів або етапів. На сьогодні Ольвійський поліс за кількістю авторських історичних періодизацій посідає перше місце серед усіх інших північнопонтійських античних держав. Останніми десятиліттями багато хто з дослідників, вивчаючи окремі проблеми, намагалися з тих чи інших позицій внести щось нове у свої періодизації, що в цілому значно розширює знання про Ольвійську державу. Стисло проаналізуємо найцікавіші періодизації.

А. Вонсович поставила за мету на основі археологічних джерел дослідити динаміку розвитку урбаністичної структури Ольвії у взаємозв'язку з освоєнням аграрної зони за 6 основними етапами, використавши для цього матеріали всіх публікацій українських і російських вчених (Wąsowicz 1975, р. 30 сл.). Цю працю було піддано гострій критиці, і з методичного погляду вона вважається «навіть кроком назад у порівнянні з тим рівнем, якого досягла радянська наука за останні два десятиліття» (Виноградов 1989, с. 16—17, з літ.).

Синхронно з А. Вонсович, але переважно ґрунтуючись на самостійних археологічних дослідженнях ольвійської хори В.В. Рубан запропонував абсолютно нову хронологічну схему (9 етапів) теж просторового розвитку Ольвії у VI—I ст. до н. е. (Рубан 1975, с. 130—132), в якій згодом було переглянуто і більш узгоджено з історичними подіями деякі дати поселенських структур (Рубан 1988, с. 6—18). Періодизація С.Д. Крижицького ґрунтувалася на вивченні еволюції містобудівництва, архітектури та відповідних будівельних решток, відкритих в Ольвії протягом усього часу її розкопок, що сприяло уточненню двох запропонованих ще В.В. Латішевим загальноприйнятих періодів, що містили короткі хронологічні етапи (Крыжицкий 1985, с. 173—178).

Незабаром колектив авторів (Крыжицкий, Буйских, Бураков, Отрешко 1989, с. 10—221)

розробив більш історизовану періодизацію Ольвійської держави з урахуванням комплексу даних з міста й сільськогосподарської округи, в якій було запропоновано подібні два періоди, перший з яких (догетський) мав 5 етапів, другий — 2, з докладною характеристикою кожного з них. У той самий час на основі критичного аналізу попередніх досліджень і низки власних методичних підходів, зокрема тлумачень багатьох епіграфічних пам'яток, Ю.Г. Виноградов уперше розробив диференційовану періодизацію політичної історії Ольвійського поліса догетського періоду, визначивши 8 окремих етапів (Виноградов 1989, с. 24). Разом із тим вивчення матеріальної культури в зіставленні з відомими історичними подіями, епіграфічними та нумізматичними джерелами сприяло уточненню хронологічних меж історії Ольвії у перші століття нової ери з виділенням 4 головних етапів (Крапивина 1993, с. 139—157)⁸.

Основним критерієм для створення періодизації автором статті слугувало те, що Ольвія як складова античної цивілізації була тісно пов'язана з усім античним світом протягом тисячолітньої епохи, тому її історію потрібно досліджувати за традиційними періодами, звісно, з виділенням у кожному з них відповідних етапів на підставі комплексного підходу: критичного аналізу вже існуючих хронологічних схем, кульмінаційних історичних подій з урахуванням поступових змін і реформувань у політичному, економічному, етносоціальному і культурному житті (Русяева 1990, с. 6—10; 1990а, т. 1, с. 21—79; т. 2, с. 2—9, з табл. і літ.). Величезний комплекс матеріалів, нагромаджених за весь час археологічних розкопок і наукових досліджень Ольвії та її хори, засвідчує, що поліс, постійно контактуючи з багатьма грецькими містами, а потім і Римською імперією, не лише увібрав головні досягнення їх державотворення, економічного, соціального і культурного життя в багатьох його проявах, але й пройшов у своєму історико-культурному розвитку ті само шляхи періодичних злетів і падінь.

На новому етапі дослідження Ольвії і її сільської округи в останній із опублікованих періодизацій за основу було взято три взаємопов'язаних фактори: економічний, соціальний та зовнішньополітичний, — серед яких наріжним каменем так само є економічний фактор з його

⁸ Крім того, було розроблено періодизацію історії грошової справи Ольвії, в якій виділено окремі періоди, підперіоди, або етапи, з урахуванням грошового обігу в провідних центрах античного світу (Карышковский 1988, с. 22—26, табл. 3). Всупереч їй, В.О. Ано-хін вивчав монети Ольвії за традиційними в античній історії періодами, однак для окремих серій монет визначив абсолютні дати (Анохін 1989, с. 5 сл.).

трьома головними складовими — сільським господарством, торгівлею та ремеслами (Крижицький, Крапівіна, Лейпунська 1994, с. 19—34). Це значною мірою підтверджує і значення набагато раніше розробленої Л.М. Славіним періодизації, яка, як уже зазначалося вище, теж ґрунтувалася на цих факторах, звичайно, ще на основі набагато меншої кількості матеріалів і досліджень.

Отже, кожен із авторів, спираючись переважно на суму конкретних джерел, що слугували підґрунтям спеціальних досліджень, пропонував власну періодизацію. Як показує їх порівняння, в них, як правило, збігаються окремі дати, зафіксовані ще античними авторами, але відсутня абсолютна єдність поглядів на суть найважливіших критеріїв, покладених в основу того чи іншого етапу в історичному розвитку Ольвійської держави. Зважаючи на це, не слід забувати, що навіть у наш час, коли вивчення Ольвії сягнуло значно вищого шабля, визначення головних принципів і комплексна методика розробки джерел, покладені Л.М. Славіним в основу періодизації історії міста, не втратили свого наукового значення.

Крім того, вченому вдалося створити власну систему поглядів з окремих питань історії Ольвійської держави. Аналізуючи ці погляди, не варто зважати на той факт, що Л.М. Славін, як і всім ученим за радянських часів, необхідно було обов'язково посилатися на твори класиків марксизму-ленінізму, тим паче, що окремі цитати, завдяки їх безперечному науковому значенню, і сьогодні не вилучено з антикознавства. Так, відзначивши велику й плідну працю дослідників Ольвії кінця XVIII — перших двох десятиліть XX ст., Л.М. Славін водночас зауважив, що вивчення історії, економіки і культури цього міста проводилося без урахування рабовласницького характеру суспільства, його класової структури; з ідеалістичних позицій тлумачилися причини і характер грецької колонізації, недопустимим було й трактування питань про зв'язки античних міст із корінним населенням, яке нібито не спроможне було створити власні оригінальні форми культури⁹ (Славін 1960, с. 53). Отже, застосувавши «вчення Маркса, Енгельса, Леніна про сус-пільство і закони його розвитку, радянські

дослідники Ольвії поставили основним своїм завданням висвітлення історії Ольвії, етнічного складу, соціального і культурного життя її населення. Питання матеріального виробництва і торгівлі Ольвії, взаємовідносин Ольвії з оточуючим її середовищем — скіфським, сарматським, фракійським, знаходились у центрі уваги дослідників» (Славін 1960, с. 53).

У такий само спосіб розглядалася й еллінська колонізація Північного Причорномор'я, головним джерелом для розуміння причин якої було відоме положення К. Маркса про вимушену еміграцію, згідно з яким уся система у стародавніх державах Греції й Римі ґрунтувалася на певному обмеженні чисельності населення, яку не можна було перевищувати, щоб не ставити під загрозу існування самі умови античної цивілізації (пор., наприклад: Гайдукевич 1955, с. 24; Лапін 1966, с. 23 сл.; Славін 1957, с. 243 сл.; 1971, с. 279; Крижицький, Славін 1977, с. 187—189).

Разом із тим було висунуто цілу низку тез, що за своєю суттю продовжують і сьогодні «мандрувати» з однієї праці до іншої як давно відомі аксіоми. Тут стисло можна навести лише деякі з них: переселення великої кількості греків у Північне Причорномор'я — одна із ланок великої грецької колонізації VIII—VI ст. до н. е.; за-снування близько середини VII ст. до н. е. першого грецького поселення на сучасному о-ві Березань; виникнення протягом VI ст. низки міст і численних сільських поселень; головним організатором переселенського руху був Мілет; цей рух не можна зіставляти з колонізацією епохи капіталізму; переважну більшість переселенців складали селяни і ремісники; міста після заснування ставали незалежними від своєї метрополії; держави Північного Причорномор'я були полісами, що склалися з міста і хори; головною галуззю матеріального виробництва було сільське господарство, передусім землеробство і скотарство; антична епоха — час високого розвитку торгівлі; визначна роль античних держав Північного Причорномор'я не лише в історичній долі скіфів, сарматів, фракійців, синдів та інших етносів, але й у житті та розвитку культури всього античного світу; прогресивне значення поширення грецької цивілізації на значну частину тодішнього світу тощо (Славін 1957, с. 243—247; 1971, с. 278—282).

Наукова діяльність Л.М. Славіна була багато-гранною, але на перше місце він завжди ставив інтерпретацію і хронологію археологічних пам'яток, що повністю узгоджувалося з методичними принципами археології. Як свідчить розвиток цієї науки в усіх країнах, вона все ще відкриває свої невичерпні можливості в осмисленні власної цінності і найвірогіднішого не-

⁹ Не заглиблюючись у розгляд цього питання, зазначимо, що поширених нині дефініцій «варвари», «варварські племена» або «варварське оточення» у працях Л.М. Славіна немає. Можливо, це зумовлено тим, що всупереч тлумаченню їх змістовного значення еллінами, вчений вважав їх вживання некоректним стосовно етносів, більшість із яких на теренах Скіфії уже мала власні назви.

оціненого джерела для реконструкції і розуміння багатьох сфер життя, культури народів, колективних діянь людства. Л.М. Славін стояв біля витоків української античної археології. Незважаючи на те, що елліни залишили по собі чимало писемних, епіграфічних та нумізматичних матеріалів, він завжди цінував кожну знахідку як багате джерело, як один із фактів відбиття життя людини і міста. Про це якнайліпше засвідчує перша фундаментальна праця про розкопки Ольвії у 1935—1936 рр., підготовлена за його участю і під його керівництвом групою авторів (Ольвія 1940). На жаль, публікація подібних видань, запланованих Л.М. Славіним, була перервана Великою Вітчизняною війною, і з не залежних від ученого причин не мала продовження. Лазар Мойсейович мав безперечний авторитет знавця античної культури. Особливу увагу він приділяв культурним шарам еллістичного часу, через що Ольвія залишається найкраще вивченою саме в цей період своєї історії. Досліджені й професійно інтерпретовані вченим численні житлово-господарські комплекси дають змогу уявити широкомасштабну панораму міських кварталів у різних районах Верхнього міста Ольвії.

Л.М. Славін у своїх узагальнювальних працях залишив чимало переконливих висновків і міркувань щодо різних питань економічного і культурного розвитку як Ольвії, так і Херсонеса Таврійського. Він розробив власну систему поглядів на організацію господарства, торгівлі, промислів, забудову міст і рівень містобудування, торговельних зв'язків зі скіфами і сарматами. Вчений уперше порушив питання про соціальну топографію Ольвії, яку, до речі, досі детально не вивчено. Л.М. Славін очолював авторський колектив і сам брав участь у написанні третьої частини II тому «Археології Української РСР» (1971) — першого фундаментального дослідження історії й археології античних держав Пів-

нічного Причорномор'я. Як автор розділів про грецьку колонізацію, Ольвію та Херсонес, риболовство, виноградарство і виноробство, Л.М. Славін показав своє вміння об'єктивно аналізувати основні процеси історичного та економічного розвитку античних держав, спираючись переважно на археологічні та епіграфічні джерела, які найбільше цінував.

Помітне місце в науковій творчості вченого посідають спеціальні нариси про різні види образотворчого і прикладного мистецтва північнопонтійських міст (Славін 1966, с. 51—79; 1971а, с. 462—478): скульптуру, коропластику і живопис, мозаїку і вазопис, торевтику і художні вироби з дерева та кістки, карбування монет і гліптику тощо. Якщо Б.В. Фармаковський здебільшого займався вивченням закордонних пам'яток мистецтва, то Л.М. Славина насамперед цікавило місце їх виготовлення, що найбільшою мірою визначало культурний рівень розвитку античних держав Північного Причорномор'я. За визначенням ученого, образотворче мистецтво було однією із найрозвиненіших галузей культури населення цього регіону, досягнувши тут високої досконалості, хоча з часом і стало помітним його відставання від головних центрів Еллади, насамперед в архітектурі, скульптурі, вазописі. У галузі ужиткового мистецтва, зокрема на Боспорі, він вбачав помітний вплив оточуючого іноплеменного світу, вказував на своєрідні взаємозв'язки, що відбилися на деяких пам'ятках мистецтва й розвитку культури понтійських еллінів і скіфів.

Л.М. Славін як видатний дослідник Ольвії та античної культури назавжди увійшов в історію антикознавства. З його ім'ям пов'язаний багаторічний розвиток вітчизняної античної археології як окремої галузі цієї науки. Працю Л.М. Славина — вченого, невтомного археолога і педагога, доброзичливого і щедрого наставника — продовжують його учні та учні його учнів.

Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989.

Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 2.

Блаватский В.Д. Античная культура в Северном Причерноморье // КСИИМК. — 1950. — Вып. 35. — С. 30—41.

Блаватский В.Д. Процесс исторического развития античных государств в Северном Причерноморье // ПИСПАЭ. — М., 1959. — С. 7—39.

Буйских А.В. Некоторые полемические заметки по поводу становления и развития Борисфена и Ольвии в VI в. до н. э. // ВДИ. — 2005. — № 2. — С. 146—165.

Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса. VII—I вв. до н. э.: историко-эпиграфическое исследование. — М., 1989.

Гайдукевич В.Ф. История античных городов Северного Причерноморья // Античные города Северного Причерноморья. — М.; Л., 1955. — С. 23—147.

Зограф А.Н. Античные монеты // МИА. — 1951. — № 16. — С. 3—251.

Ильина Ю.И. Ранняя керамика из Ольвии // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. — СПб., 2004. — Ч. 2. — С. 75—83.

- Карышковский П.О.* Монеты Ольвии. — К., 1988.
- Крапивина В.В.* Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э. — К., 1993.
- Крыжицкий С.Д., Славин Л.М.* Античні міста-держави Північного Причорномор'я // Історія Української РСР. — К., 1977. — Т. 1. — С. 187—232.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская Округа Ольвии. — К., 1989.
- Крыжицкий С.Д., Крапивина В.В., Лейпунська Н.О.* Головні етапи історичного розвитку Ольвії // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 18—44.
- Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.А.* Нижнее Побужье в архаическое время // Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — К., 1999. — С. 35—97.
- Латин В.В.* Проблемы греческой колонизации Северного Причерноморья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1963.
- Латин В.В.* Греческая колонизация Северного Причерноморья. — К., 1966.
- Латышев В.В.* Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887.
- Марченко К.К.* Греки и варвары Северо-Западного Причерноморья скифской эпохи // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. — СПб., 2005. — С. 42—136.
- Ольвия.* — К., 1940.
- Рубан В.В.* О периодизации античных памятников Северо-Западного Причерноморья доримского времени // 150 лет ОАМ АН УССР: Тез. докл. — К., 1975. — С. 130—132.
- Рубан В.В.* Основные этапы пространственного развития Ольвийского полиса. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — К., 1988.
- Русяева А.С.* Духовная культура населения Ольвийского государства: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. — К., 1990.
- Русяева А.С.* Духовная культура населения Ольвийского государства: Дис. ... д-ра ист. наук. — К., 1990а. — Т. 1—2. — Науч. архив ИА НАН України.
- Русяева А.С.* К вопросу об основании ионийцами Ольвии // ВДИ. — 1998. — № 1. — С. 160—170.
- Славин Л.М.* Древний город Ольвия. — К., 1951.
- Славин Л.М.* До питання про ольвійсько-скіфські відносини // Наук. зап. Київ. держ. ун-ту. Істор. збірник. — К., 1954. — 13, № 5. — С. 165—181.
- Славин Л.М.* Еллінська колонізація Північного Причорномор'я // Нариси стародавньої історії Української РСР. — К., 1957. — С. 243—247.
- Славин Л.М.* Ольвія // Нариси стародавньої історії Української РСР. — К., 1957а. — С. 247—270.
- Славин Л.М.* Ольвия как город в VI—IV вв. до н. э. // СА. — 1958. — 26. — С. 276—297.
- Славин Л.М.* Периодизация исторического развития Ольвии // ПИСПАЭ. — М., 1959. — С. 86—107.
- Славин Л.М.* До питання про стародавнє населення ольвійського оточення в VII—I ст. до н. е. // Науковий щорічник КДУ за 1958 р. — К., 1959а. — С. 83—84.
- Славин Л.М.* Основные этапы изучения Ольвии // ЗОАО. — Одесса, 1960. — Т. 1 (34). — С. 47—59.
- Славин Л.М.* Античне мистецтво Північного Причорномор'я // Історія українського мистецтва. — К., 1966. — Т. 1. — С. 51—79.
- Славин Л.М.* Здесь был город Ольвия. — К., 1967.
- Славин Л.М.* Ольвія. Місто // Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 2. — С. 283—299.
- Славин Л.М.* Мистецтво // Археологія Української РСР. — К., 1971а. — Т. 2. — С. 462—478.
- Уваров А.С.* Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря. — СПб., 1851.
- Фармаковский Б.В.* Отчет о раскопках в Ольвии в 1924 г. // СТАИМК. — 1926. — № 1. — С. 143—163.
- Wąsowicz A.* Olbia Pontique et son territoire. — Paris; Besançon, 1975.

Одержано 15.05.2006

А.С. Русяева

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ОЛЬВИИ В РАБОТАХ Л.М. СЛАВИНА

Научная деятельность Л.М. Славина была всесторонней, однако на первое место он всегда ставил интерпретацию и хронологию археологических памятников. Вместе с тем ему принадлежит много исторических работ. Самой важной научно-теоретической разработкой Л.М. Славина была общеисторическая периодизация Ольвии. Л.М. Славин первым обосновал принципы создания исторической периодизации. Он считал целесообразным разделить историю Ольвии на ряд периодов, качественно отличающихся друг от друга прежде всего по признакам экономического развития, социально-политической жизни, исторических судеб. Ученый впервые попытался применить комплексную методику исследования источников для каждого из пяти выделенных им периодов с их подробной характеристикой. В своих обобщающих работах Л.М. Славин оставил много убедительных выводов и соображений относительно разных вопросов исторического, экономического и культурного развития Ольвии.

PRINCIPAL ASPECTS OF OLBIA HISTORY
IN WORKS OF L.M. SLAVIN

Research activity of L.M. Slavin was comprehensive, though his principal aim was the interpretation and chronology of archaeological monuments. In addition, he was the author of many historical works. The most important theoretical research development of L.M. Slavin was the general historical periodization of Olbia. L.M. Slavin was the first who substantiated the principles for historical periodization. He considered that it was expedient to divide the history of Olbia into several periods first of all on the basis of the evidence of economic development, social and political life, and historic destinies. Also he tried to apply the comprehensive methodology of monuments research for each of five distinguished periods and for their detailed description.

Г.О. Станіцина

ОСОБИСТІТЬ Л.М. СЛАВІНА ЗА МАТЕРІАЛАМИ
НАУКОВОГО АРХІВУ ІА НАН УКРАЇНИ

*Статтю написано на основі архівних матеріалів, що змальовують Л.М. Славіна як вченого і неординарну особистість. У науковий обіг введено невідомі архівні матеріали *.*

11 червня 2006 р. виповнилося 100 років із дня народження відомого вченого Лазаря Мойсейовича Славіна, який народився 1906 р. у м. Вітебську в Білорусії.

Рання смерть батька (в 1912 р.) та важкі умови життя змусили підлітка в 13-річному віці розпочати трудову діяльність. Навчаючись у школі, він одночасно, починаючи з 1919 р., працював спочатку завідувачем районного юнацького клубу Миського відділу народної освіти, а з 1920 р. — у вітебській конторі «Продпуть» Центросоюзу спочатку рахівником, потім бухгалтером (ІА НАН України, опис 3, № 218, особова справа, автобіографія).

У 1923 р., після закінчення середньої школи, Л.М. Славін вступив до Ленінградського державного університету на археологічне відділення факультету суспільних наук, пізніше реорганізованого в факультет історії матеріальної культури, який закінчив у 1928 р. Під час навчання в університеті Л.М. Славін одночасно працював на тимчасових посадах у видавництві «Наука и школа», Державній академії історії матеріальної культури (ІАІМК) та інших установах.

У 1926 р. студент Ленінградського університету Л.М. Славін уперше побував в Ольвії. В архівних матеріалах фонду ВУАК зберігається науковий звіт, де зазначено повний склад Ольвійської археологічної експедиції (за винятком робітників-копачів), серед яких згадується і прізвище Л.М. Славіна: «В 1926 р. в розкопках Ольвії приймали участь: від ІАІМК — академік Б.В. Фармаковський (завідуючий експедицією), архітектор академік Н.Б. Бакланов, наукові співробітники: Б.Д. Богаєвський, Т.М. Девель, Т.Н. Кніпович, О.А. Піні; асистенти: І.І. Мецанінов та Е.О. Прушевська, практикант В.Ф. Штейн, фотограф І.В. Чистяков, спеціаліст по кераміці І.П. Красніков, спеціаліст по органічних залишках М.І. Тихий та топограф. Від Української Академії Наук — член Археологічного Комітету М.О. Макаренко (замісник завідуючого експедицією), практиканти: С.С. Магура та І.М. Самойловський; від Одеського історико-археологічного музею: завідуючий музеєм С.С. Дложевський, наукові співробітники: М.Ф. Болтенко, Е.Г. Оксман, Г.В. Цомакіон, В.А. Пора-Леонівич; від Миколаївського історико-археологічного музею: завідуючий музеєм Т.Т. Камінський та науковий співробітник В.С. Кузнецов; від Дослідного Інституту Археології й мистецтва при Державному Московському університеті: наукові співробітники —

* У цитатах збережено мову, стиль і правопис архівних документів.